

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУСПІЛЬСТВАХ ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ

Шерман О. М.

У статті проаналізована специфіка функціонування політичних стереотипів у суспільствах перехідного типу. Автор доходить висновку, що серед суспільно-політичних процесів найбільше позначилися на системі стереотипів здобуття Україною незалежності, перехід до багатопартійної системи, радикальні зміни в інформаційному просторі. Характерними рисами української системи політичних стереотипів є бінарність, динамізм та диспропорція стереотипів за емоційним забарвленням.

Ключові слова: *політичний стереотип, суспільство перехідного типу, політичний інститут, інформаційний простір.*

In the article the specific of political stereotypes functioning in societies of a transition type is analyzed. The author concludes, that social and political processes such as independence of Ukraine, transition to the multi-party system, radical changes of information space strongly influenced on the system of stereotypes. The features of Ukrainian system of stereotypes are binaryness, dynamism and disproportion of the emotionally painted stereotypes.

Keywords: *political stereotype, society of a transition type, political institute, information space.*

Постановка проблеми. Характеристика України як суспільства перехідного типу в останні 10-15 років міцно закріпилася у вітчизняній політичній науці. Найважливішою характеристикою суспільства перехідного типу є трансформаційні процеси, яким притаманна посилена динамічність: суспільство переходить з одного стану в інший, і вектори цього руху можуть бути різноспрямовані. Головним напрямом трансформації України у пострадянський період (з 1991 року) був перехід від радянського авторитарного суспільства з плановою економікою та однопартійною системою

до демократичного суспільства європейського зразка з ринковою економікою та ідеологічним плюралізмом. Фактично це означало відмову від державної матриці, яка складалася десятиліттями, і радикальне оновлення як системи стереотипів, так і технологій їх формування. Як зазначає Рудакевич, специфіка сучасного українського суспільства полягає в тому, що воно, по-перше, модернізується – переходить до загальноцивілізаційних форм життя і, по-друге, спільнота, в якій суверенності набуває корінна нація, відроджується національна держава. У суспільствах такого типу протікає п'ять основних політико-культурних процесів: відмирання, трансформація, відродження, запозичення та формування [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало досліджень, присвячених специфіці перехідного суспільства, більшість з яких являє собою аналіз різних аспектів цього явища [3, 5, 6, 13 та ін.]. Однак окремі характеристики України як суспільства перехідного типу досліджені недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зокрема, це стосується тих змін, які викликає суспільна трансформація у сфері політичних стереотипів, напрямків еволюції системи політичних стереотипів у перехідному суспільстві.

Мета статті – визначити основні характеристики функціонування стереотипів у суспільстві перехідного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча модернізацію українського суспільства ще не завершено, вже можна визначити, які суспільно-політичні зміни позначилися на процесі стереотипізації найбільше.

По-перше, здобуття Україною незалежності призвело до радикального оновлення усіх політичних автостереотипів, насамперед держави, і до зміни багатьох зовнішньополітичних стереотипів. Новий позитивний автостереотип України – це стереотип незалежної, самостійної держави, яка прагне добрих відносин із сусідами та водночас уміє відстоювати свої інтереси. І якщо на початках існування цього стереотипу в ньому був присутній не лише стрижень «незалежність», а й рудиментарний компонент «частка цілого», тобто СНД, то з кожним роком вага цього компонента зменшувалася, і можна сказати, що нині він практично не простежується.

По-друге, перехід до багатопартійної системи та початок процесу побудови громадянського суспільства надзвичайно розширив палітру стереотипів політичних інститутів, додавши численні стереотипи політичних партій, громадських об'єднань, рухів тощо.

По-третє, нова інформаційна політика призвела до змін номенклатури ЗМІ, серед яких після 1991 року вперше з'явилися недержавні (приватні, акціонерні). Разом зі зникненням цензури

це дозволило заповнити ті прогалини системи стереотипів за емоційним забарвленням, які існували у СРСР. Зокрема, стає можливим функціонування негативного стереотипу влади, уряду, глави держави тощо. Водночас інформаційний простір перестав бути закритим; з початком 2000-х років завдяки всесвітній Мережі український інформаційний простір остаточно став частиною світового (що мало як позитивні, так і негативні наслідки). Серед наслідків – відкритість інформаційного простору для зовнішніх джерел стереотипів, запозичення нових технологій, які набули інтернаціонального характеру (флешмоби, перфоманси тощо).

По-четверте, посилення громадської активності населення, участь різних його прошарків у політичному процесі посилила роль неформальних джерел комунікації (що є типовим для періоду нестабільності). Традиційно до неформальних засобів політичної інформації зараховують плітки, чутки, розмови, анекдоти, а також графіті – тобто повідомлення політичного характеру на рівні міжособистісного спілкування. Міжособистісний компонент спілкування впливає на процеси сприйняття та засвоєння політичної інформації, оскільки її джерело постає не лише гранично персоніфікованим: щодо нього у реципієнта сформовані особисті позитивні чи негативні почуття.

Одним із найпростіших засобів створення стереотипів у процесі неформальної комунікації є поширення чуток та пліток. «Чутки є певним різновидом інформації, які поширюються виключно неформальними каналами і спрямовані на задоволення певної реальної інформаційної потреби, що не задовольняється в інші способи, колективна спроба знайти відповідь на певне актуальне питання в умовах дефіциту інформації» [11, с.114]. Чутки виникають не лише за відсутності офіційної інформації, а й як психологічна потреба міжособистісної комунікації. Вони можуть набувати форми суджень, оцінок та прогнозів, які відповідають очікуванням соціуму й окремих осіб.

Чутки можуть бути спонтанні та умисні, штучно створені. Одним із наслідків впливу чуток на суспільному рівні є формування певних стереотипів, особливо негативних. Невідповідність інформації про суспільно значущу подію, яку поширюють офіційні ЗМІ, з інформацією, що циркулює неформальними каналами, в умовах політичної нестабільності і соціальної напруги може завдати серйозного удару позитивному стереотипові державної влади («від народу приховують правду»).

По-п'яте, як вже зазначалося, перехідне суспільство зазнає потужних трансформацій на всіх рівнях структури, отже, характеризується підвищеною динамічністю політичних процесів, що накладає свій відбиток на систему стереотипів. Такі процеси,

як зміна політичних еліт, конфронтація між різними гілками влади, політична неструктурованість суспільства України протягом останніх 18 років, тягнуть за собою певні наслідки:

1) бінарність системи стереотипів на певних стадіях розвитку. Це означає, що на початках соціальних трансформацій у суспільстві може одночасно існувати дві системи політичних стереотипів: стара і нова. Нова система стереотипів не з'являється раптово – вона існувала і раніше, але була надбанням політичної меншості. Після набуття статусу офіційної вона зазнає певних змін, хоча основні складові залишаються. Основний вектор розвитку – поступове витіснення старої системи стереотипів на політичний маргінгес аж до повного її розчинення, перетворення на предмет досліджень істориків.

«У транзитології розрізняють два типи переходу – радикальний і поміркований. Радикальним шляхом перехід відбувався в країнах, де стара еліта повністю втратила легітимність. Режим було змінено або шляхом абдикації (відречення від влади), як це трапилось 1989 року в Чехословаччині й НДР та 1993 року в Грузії, або насильницьким шляхом, як 1989 року в Румунії та 2005 року в Киргизстані. Поміркований тип переходу передбачає перемогу опозиції на виборах, яка або веде переговори зі старою елітою щодо шляхів і методів здійснення реформ, або допускає проникнення представників старої еліти до владних структур. Останній шлях досить тривалий. ... Саме цим шляхом розвивалися події в Україні та більшості пострадянських країн після 1991 року» [7]. У другому випадку ми можемо спостерігати бінарність системи стереотипів.

Так, наприклад, у 1991-1994 рр. в Україні в свідомості політично активної частини населення була присутня і стара, радянська система стереотипів, і водночас активно формувалася нова, пов'язана з набуттям Україною незалежності, розпадом СРСР та іншими геополітичними процесами. Аналогічною була ситуація в Росії та деяких інших країнах СНД. Що важливо, ця бінарність позначалася не лише на політичній поведінці мас, а й на діях політичної еліти. Наприкінці цього періоду в прибалтійських республіках відбувається практично повна заміна системи стереотипів. В Україні цього не сталося. Можна говорити з упевненістю про заміну об'єктів стереотипів основних політичних інститутів: держави, президента, парламенту (об'єктом стереотипу держави є Україна, а не СРСР чи СНД; глави держави – президент України, а не генсек і т.д.), але не про комплексну заміну системи стереотипів. Науковці неодноразово відзначали таку характерну рису інформаційного простору України, як відсутність єдності. Більшість політичних стереотипів мешканців західних і південно-східних регіонів країни різняться. Це стосується не лише стереотипів, пов'язаних з минулим (Друга світова війна,

діяльність ОУН-УПА тощо), а й актуальних реалій (напр., НАТО). У політичному просторі країни продовжує активно функціонувати скорочений і видозмінений варіант радянської системи стереотипів (який варто було б назвати пострадянським).

Така ригідність пояснюється низкою чинників, серед яких є історичні, соціокультурні, психологічні (заміна стереотипів – досить складний процес). Є й такий чинник, як повна відкритість інформаційного поля України, який «доповнює» недостатня цілеспрямованість дій влади. Загалом «затримка» бінарності означає, що потенціал змін ще не вичерпано і період соціально-політичних трансформацій триває;

2) динамічність процесів породжує постійне оновлення системи стереотипів. Вони виникають, ледве встигають сформуватися і, не встигнувши закріпитися, – зникають. Особливо добре ця особливість простежується на прикладі стереотипів політичних партій в Україні, які в умовах перехідного суспільства виражають волю певних груп еліти, а не соціальних прошарків, таким чином перетворюючись на політичні конструкти. Чи не найвідомішим прикладом такого конструкту є партія «Команда озимого покоління» – політичний альянс, створений для участі в парламентських виборах 2002 року. До його складу увійшли Конституційно-демократична партія, Ліберально-демократична партія України, Партія приватної власності, Українська селянська демократична партія, виборчий список очолювали В. І. Хорошковський, І. Богословська, М. Вересень [2]. Виборча кампанія «Команди озимого покоління» була проведена за усіма правилами політичного маркетингу: вибір імені бренду, що легко запам'ятовується завдяки своїй незвичайності, потужна реклама, залучення культових для цільових сегментів аудиторії постатей (напр., про підтримку партії заявив лідер популярної групи «Скрябін» Андрій Кузьменко (Кузьма) і навіть виконав на з'їзді оргкомітету 1 березня 2002 року декілька своїх гостросоціальних пісень з нового альбому «Озимі люди» [4]. Політтехнологи намагалися побудувати позитивний стереотип партії, спираючись на вікову ідентичність: партія позиціонувала себе як сила, що об'єднала представників покоління, яке досі не мало змоги впливати на суспільні процеси, але здатне вирішити складні соціальні проблеми, щойно прийде до влади. Було враховано і традиційне позитивне забарвлення концепту «новий»: «Команда озимого покоління» репрезентувалася як «нова» політична сила, здатна змінити баланс політичних сил та оновити політичне життя. Проте результати не виправдали сподівань: «Команда озимого покоління» набрала 2,02 % голосів виборців і до парламенту не потрапила.

На думку дослідників, причиною поразки була саме «віртуальність» проекту, творці якого послуговувалися запозиченими ідеологічними схемами і не мали осередків на місцях [1]. Позитивний стереотип партії зник з інформаційного простору, ледве сформувалися і не виконавши поставленого перед ним завдання (ще й тому, що не можливо одночасно формувати два віртуальних явища: вікову ідентичність «нового покоління» і стереотип партії, яка виражає інтереси цієї ідентичності);

3) диспропорція стереотипів за емоційним забарвленням. Це означає, що переважають негативні стереотипи, причому часом радикально негативні. Популярності набуває використання політичної есхатології та «брудних» політичних технологій («чорний піар»). Серед причин – відсутність традицій політичної боротьби, підвищений емоційний градус, типовий для періодів нестабільності, а також така характерна риса українського політикуму, як персоналізація політичних інститутів, і зокрема партій. Персоналізація виявляється не лише у перетворенні інституту на інструмент досягнення чи утримання влади для її лідера, а й в ототожненні партії та її керівника, що вносить у політичну боротьбу особистісні моменти.

Оскільки одним із завдань впровадження політичних стереотипів є вплив на політичну поведінку громадян, перевага негативних стереотипів виконує це завдання, але не завжди у напрямку, бажаному для ініціаторів стереотипізації. Надмірна кількість негативу й «брудних технологій» викликає бажання психологічного відсторонення у певної частини електорату («не хочу мати з цим брудом нічого спільного») і підштовхує до політичного абсентеїзму.

Драматичний сценарій імовірного розвитку подій, який оприлюднюється у ЗМІ і частиною якого є негативні стереотипи (схема «якщо Н прийде до влади, на країну чекає хаос / інфляція / безробіття тощо»), є несумісним із забезпеченням однієї з базових потреб (за А. Маслоу) – потреби у безпеці, і породжує психологічний дискомфорт, який накладає відбиток на сприйняття усіх політичних інститутів (а не лише об'єкта негативного стереотипу) і політичної системи загалом. У кінцевому результаті негативні стереотипи стимулюють і підтримують високий рівень напруги у суспільстві, консервуючи стан політичної нестабільності.

Висновки. Під час дослідження породження стереотипів у процесі політичної комунікації та утворення ними системи виразно простежуються універсалії – притаманні процесові стереотипізації характеристики, які притаманні всім суспільствам на всіх етапах історичного розвитку, і специфічні риси, які характерні для певного типу суспільства. Стосовно України мова йтиме про специфіку

системи політичних стереотипів у перехідному суспільстві. Специфіка стосується складових системи політичних стереотипів (розширення їх номенклатури, подвійність на певних етапах розвитку, постійне оновлення, нерівномірний розподіл за емоційною забарвленістю), а також – технологій, пов'язаних з діяльністю ЗМІ в умовах відкритого інформаційного простору, ідеологічного плюралізму та широкого використання досвіду інших країн.

Українській системі політичних стереотипів притаманна внутрішня суперечливість: з одного боку, в інформаційному просторі й у свідомості громадян поряд зі сформованою за роки незалежності системою стереотипів досі існують рудименти старої, ще радянської системи; з іншого – сформована в останні роки система стереотипів постійно оновлюється, вона ніяк не може набути сталих форм. При цьому в інформаційному просторі переважають стереотипи з негативним емоційним забарвленням, і ця диспропорція негативно впливає на політичну поведінку громадян.

Підсумовуючи, можна зазначити, що більшою чи меншою мірою такі зміни технології формування стереотипів та їх системи притаманні усім пострадянським країнам і навіть окремим країнам колишнього соціалістичного табору, але ця тема потребує окремого дослідження.

1. Каспрук В. Посварити піаніста, який грав те, що не знав (про роль політичних технологій) [Електронний ресурс] / В. Каспрук // Український регіональний вісник. – 2003. – №42. – Режим доступу: <http://www.urr.org.ua/data/print/index.php?id=955eea32575e15dff67f38f1936b7d98&pubdate=2003-01-01&session=670bf67f3426cc368d93097bd9ad4ddf>. – Назва з титул. екрану. **2.** Команда озимого покоління [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Електронна енциклопедія. – Режим доступу до ресурсу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0_%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F/ – Назва з титул. екрану. **3.** Конопельский В. Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. Я. Конопельський; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2002. – 16 с. **4.** Кузьма: «Озиме покоління – то не просто політична «фішка»... для мене це – ім'я нашого покоління» [Електронний ресурс] // UAToday.net. – 2006. – 6 березня. – Режим доступу: <http://uatoday.net/rus/news/cultura/201748/> – Назва з титул. екрану. **5.** Культенко В. Перехідне суспільство в Україні: закономірні риси та особливості сучасного стану [Електронний ресурс] / В. Культенко // Український центр політичного менеджменту.

– Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=21&c=475>. – Назва з титул. екрану. **6.** Лукашевич В. М. Национальная геостратегия Украины / Лукашевич В. М. // Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государства и гражданского общества: мат-лы науч.-практ.конф. – Одесса, 2006. – С.9-15. **7.** Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції» [Електронний ресурс] / Юрій Мацієвський // Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=63&c=1399/> – Назва з титул. екрану. **8.** Полохало В. Метаморфози посткомуністичної влади / Полохало В. // Сучасність. – 1996. – № 9. – С. 3-11. **9.** Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії / Полохало В. // Політична думка. – 1998. – № 2. – С.9-12. **10.** Полохало В. Негражданское общество как социополитический феномен Украины / Владимир Полохало // Полис. – 1999. – №. – С.25-32. **11.** Оболонский А. В. Человек и государственное управление / А. В. Оболонский. – М.: Наука, 1987. – 255 с. **12.** Рудакевич О. М. Політико-культурна модернізація – важливий напрям цивілізаційного поступу України / О. М. Рудакевич // На шляху до суспільної злагоди / Упорядник: Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2001. – С.85-89. **13.** Таран В. О. Концепція ідеології перехідного суспільства в контексті соціокультурного аналізу. Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / В. О. Таран; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2001. – 40 с.

УДК 321:316.776.33

МОЖЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ БАЖАНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Шедяков В. Є.

У статті розглядається поняття інформаційного впливу як багаторівневого феномена. Вводиться розмежування між інформаційними впливами під час взаємодії різних соціальних систем і змальовано ефект інформаційного впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. У статті автор продовжує аналіз власної концепції розвитку соціальних технологій постмодерного м'якого управління з точки зору стану національної безпеки. Він розробляє модель постмодерного інформаційного впливу – стимулювання бажаних змін.